

**OSVRT NA SUSTAV OČUVANJA IZVORNIH PASMINA STOKE
U REPUBLICI HRVATSKOJ****Caput, P.***Polazište*

U zadnjih 20 godina u Hrvatskoj prisutan je stručni i javni interes za očuvanje ugroženih pasmina domaćih životinja, posebno vrsta stoke. Identificirano je i na različite načine promovirano u zemlji i inozemstvu 21 pasmina šest glavnih (farmskih) vrsta stoke. Registrirane su u nacionalne i međunarodne baze podataka (FAO, EAAP, DAGENE), zakonski su potvrđeni nacionalni programi očuvanja i ishodi trajni državni poticaji. U tijeku je osnivanje nevladinih udruga odnosno udruga i saveza uzgajivača. Stvoreni su uvjeti za uspostavljanje primjerenih programa trajnog očuvanja genetskih vrijednosti i gospodarskog korištenja.

Prema podacima Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodnog gospodarstva i nacionalnog koordinатора za zaštitu pri FAO, u 2007. status ugroženosti i potrebe očuvanja imaju 3 pasmine goveda, 3 pasmine konja, 3 pasmine magaraca, 6 pasmina ovaca, 2 pasmine koza, 2 pasmine svinja i 2 pasmine peradi. Državne poticaje u 2006. ostvarili su uzgajivači za ukupno 23 pasmine stoke u ukupnom iznosu od 19,274.245 kuna. Nesklad u broju registriranih ugroženih i pasmina čiji su uzgajivači ostvarili poticaje je zbog toga što se pet pasmina iz ovoga popisa nalazi u fazi karakterizacije (obilježavanje odnosno definiranja svojstava). Uzgajivači nekih pasmina ovaca realizirali su poticaje, mada su u fazi karakterizacije. Na listi poticaja je i lipicanac, premda nema status zaštićene odnosno ugrožene pasmine.

Status pasmina

Sve potencijalno ugrožene izvorne pasmine stoke (6 vrsta) u Hrvatskoj su prepoznate, površno definirane (pretežito fenotipskim obilježjima), promovirane s često popraćenim političkim, regionalnim i drugim utjecajima te registrirane u odgovarajuće baze podataka.

Redoviti sveučilišni profesor Agronomskog fakulteta u Zagrebu, IX. Južna obala 22, 10 000 Zagreb
(kontakt: e-mail: pavo.caput@zg.t-com.hr)

Za sigurniji i opravdaniji sustav očuvanja neophodna je temeljitija karakterizacija sviju pasmina sa liste zaštićenih i poticanih na državnoj razini, a prema međunarodnim kriterijima (FAO, EAAP) i analizama metodama molekularne odnosno konzervacijske genetike. Potrebno je utvrditi specifičnosti, raznolikosti, sličnost srodnima, genetske distance i druge korisne informacije. Na temelju takvih pouzdanih i međunarodno priznatih metoda jedino je moguće određivati status izvornosti odnosno autohtonosti. Dvojbe o statusu nekih pasmina su prisutne, na primjer u populaciji hladnokrvnih konja, ovaca, i drugdje.

Potrebno je sustavno (svakogodišnje) pratiti kretanja i ocjenjivati stupanj ugroženosti, efektivne brojeve životinja unutar pojedine populacije odnosno pasmine, minimalne efektivne vrijednosti odnosno broj životinja koji predstavljaju nukleuse, koji su predmet trajne javne zaštite u pogledu očuvanja specifične genske vrijednosti. Oni trebaju biti segmenti nacionalnih uzgojnih programa, kako je primjerice urađeno za goveda. U osnovi, aktivnosti na državnoj razini trebaju biti usklađene s dokumentom FAO-a "Strategic Priorities for Action" (Interlaken, 2007). Svake godine ovlaštena institucija treba predlagati Vladi potrebu i visinu poticaja u skladu s kriterijima EU. Nukleuse *in situ* održavaju udruge uzgajivača, nacionalni parkovi, eksperimentalne odnosno edukativne farme i druge ustanove zainteresirane za takvu aktivnost. Programe *ex situ* trebaju voditi kvalificirane i ovlaštene ustanove u području reprodukcije i uzgoja životinja.

Gospodarsko korištenje životinja

Sve životinje ugroženih i zaštićenih pasmina, koje nisu u genskim nukleusima, valja usmjeriti na odgovarajuće programe trajnog gospodarskog korištenja. Za svaku zaštićenu pasminu valja izraditi primjeren projekt gospodarskog korištenja, putem kojega će s vremenom moći steći neki stupanj ekološkog bonusa odnosno oznake (zemljopisnog porijekla, izvornosti i drugo). Ostvarena korist opravdava zaštitu pasmine i pojeftinjuje javnu (državnu) brigu. Preduvjet ovakvom obliku trajnog i profitnog očuvanja je dobro udruživanje za specifičan način plasmana proizvoda. U osmišljavanju profitnih programa velika je odgovornost stručnih službi i državne uprave. Sadašnji sustav državnih poticaja je statičan i ne stimulira uspostavljanje takvih programa korištenja. Razumno je primjerice upitati se, je li opravdano 58 % ukupnih novčanih poticaja za očuvanje izvornih pasmina u 2006. godini potrošiti za stimulaciju uzgajivačima konja, a da nemamo osmišljene projekte njihovog gospodarskog

korištenja. Pozitivni primjeri u pogledu trajnog i isplativog očuvanja izvornih pasmina mogli bi biti projekti trajne zaštite istarskog goveda putem proizvodnje mesa, crne slavonske svinje u proizvodnji kulena i neki drugi koji su u izradi.

Državna potpora – poticaji

Vlasnici životinja zaštićenih pasmina svoj interes uzgoja sada temelje skoro isključivo na državnim poticajima. Novčane naknade kalkuliraju u redovite prihode. Teško prihvaćaju činjenicu da je visina poticaja u odnosu na zemlje EU značajno viša i da je neminovna skora korekcija na niže iznose. Ukoliko bi došlo do naglog smanjenja novčanih poticaja, bio bi ugrožen uzgoj zaštićenih slabije produktivnih životinja, jer nisu razvijeni programi gospodarskog korištenja, niti su uspostavljeni moderni oblici udruživanja.

Manjkavosti sadašnjeg sustava poticaja su i proste naknade prema broju životinja, njihova nepovezanost s provedbom odgovarajućeg uzgojnog programa i isplate cjelovitih naknada vlasnicima, a ni kune za uzgojni program i rad udruga, što je preduvjet opstojnosti sustava očuvanja. Treba u zakonskim odlukama o poticajima namijeniti dio sredstava za izradu i provedbu uzgojnih programa, gospodarske projekte, profesionalni stručni i znanstveni rad i za materijalne troškove udruga i saveza. Pri tome treba jasnije utvrditi obveznu suradnju Hrvatskog stočarskog centra i udruga uzgajivača, posebno u sljedećem prijelaznom razdoblju do uspostave samostalnog vođenja uzgojnih programa i razvitka gospodarskih programa. U ovom pogledu čini se da su na dobrom putu projekti trajnog očuvanja istarskog goveda vođeni Agencijom za ruralni razvitak Istre i Saveza uzgajivača istarskog goveda.

Programi ex situ očuvanja

Ovi programi su svojevrsna stručna nadgradnja, dopuna *in situ* očuvanju, a temelje se na suptilnim metodama zaštite. Zato se upravljanje javnim biološkim blagom izvan izvornog staništa povjerava kvalificiranim i ovlaštenim ustanovama. Pouzdani oblici *ex situ* očuvanja su *in vivo* očuvanje izvan prirodnog staništa (najčešće zoološki vrtovi) i *kriokonzervacija* što prvenstveno podrazumijeva banku gena. Ona sadrži zamrznutu spermu, zametke i eventualno drugi genski materijal. Formira se prema propisima EU, genski materijal skladišti se u centrima za umjetno osjemenjivanje, a kolekcije su vlasništvo Vlade. Operativno ju vodi ovlaštena ustanova odnosno nacionalno udruženje za zaštitu gena gospodarski korisnih životinja.

Konvencija o biološkoj raznolikosti (1992) i Globalni plan aktivnosti (FAO, 1999) nalažu državama uključivanje svih animalnih genetskih resursa u nacionalne banke gena, ne samo rijetkih odnosno ugroženih pasmina. Zato je potrebno postupno i u Hrvatskoj formirati *archive* pojedinih važnijih vrsta domaćih životinja. Postupak podrazumijeva ugovornu suradnju između Hrvatskog stočarskog centra i hrvatskih centara za umjetno osjemenjivanje.

Daljnja faza u ovim programima je formiranje arhiva za sve hrvatske animalne genetske resurse u vidu *hrvatske DNA banke (HDNAB)*. Ona podrazumijeva skladištenje određenog broja uzoraka po pasmini i generaciji s ponavljanjem uzorkovanja nakon 5 do 6 generacija. Ovakav genski inventar ima svrhu pomoći u analizama brojnih problema odnosno nerazjašnjenih odnosa, kao što su mjerenje genetskih distanci između pasmina/populacija, održavanje slijeda rijetkih alela u striktnim selekcijskim shemama koje prakticiraju suvremeni uzgojni programi. Praktično bi svaki mužjak u banci gena i arhivu bio dopunjen kolekcijom u HDNAB.

Zaštićene pasmine i okoliš

Izvorne i zaštićene pasmine nastajale su stoljećima u njihovom izvornom okolišu. Razumljivo da se i dalje trebaju uzgajati i koristiti u izvornim životnim nišama, kao sastavnice održivog staništa. Naša praksa u proteklom razdoblju oživljavanja ugroženih pasmina nije se razvijala u ovakvom skladu. Naprotiv, puno je primjera grupiranja desetaka životinja u izmještene nastambe, koje ni zemljopisno ni ekološki tamo ne spadaju. Najčešće su u stajama, na vezu, kao svojevrzni depoi za stjecanje poticaja, umjesto na proplanku, paši, gdje im je mjesto. Vlasnici takvih životinja nisu istinski uzgajivači, nego svoj interes vide jedino u stjecanju prava na državne poticaje. Nisu jamstvo dugoročnog očuvanja, dobivaju najveće iznose javnoga novca.

Uzgajivanje izvornih slabije produktivnih pasmina nema samo cjenovni smisao. Ekološka uloga u biološkoj ravnoteži odgovarajućeg staništa, te kulturne i socijalne značajke nisu manje važne. Stari običaji i zanati najbolje se predstavljaju autohtonim domaćim pasminama.

Treba konstatirati da je naša dosadašnja aktivnost u pogledu uspostavljanja sustava očuvanja vođena jednosmjerno - ciljem očuvanja genskih vrijednosti i donekle gospodarskom koristi. Nismo radili ovaj posao u cjelovitosti očuvanja biološke raznolikosti. Odnos prema drugim životinjskim i biljnim vrstama u tipičnim staništima nismo dovoljno uvažavali.

U projektima očuvanja i gospodarskog korištenja valja definirati poštivanje bioloških i ekoloških zakonitosti u cilju postizanja održivog ekološkog sustava odnosno staništa. Primjerice, govedo buša moglo bi biti brand Like i organski proizvedenog mlijeka u Hrvatskoj. Ovakva razmišljanja, koja počivaju na filozofiji “pay now, use later”, teško je oživotvoriti, ali su vrijedan izazov.

Institucionalni okvir

Sustav očuvanja ugroženih pasmina je multidisciplinaran, pa je državna nadležnost po više tijela državne uprave. Sustav je ozakonjen s nekoliko propisa (popis pasmina, registracija i obilježavanje, uvjeti stjecanja prava na poticaje i drugi).

Javna državna briga je putem više ministarstava odnosno njihovih uprava i vladinih organizacija.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodnog gospodarstva djeluje putem šest uprava u ovom području. Reklo bi se prilično neusklađeno. I ovdje se ometamo oko pitanja gdje je međa između poljoprivrede odnosno stočarstva u našem slučaju i ruralnog razvitka. Stručno povjerenstvo za očuvanje izvornih pasmina pri Ministarstvu nije aktivno. Nakon nacionalnog izvješća za FAO nismo publicirali nikakav cjelovit materijal o zaštiti pasmina u Republici Hrvatskoj, što je većina zemalja učinila. Zapažena je uloga nacionalnog koordinatora, a Hrvatski stočarski centar, kao “national focal point” uglavnom bavi se tehničkim pitanjima oko registracije i ostvarivanja poticaja.

Velika je i odgovorna uloga Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodnog gospodarstva razriješiti konflikte na relaciji: životinje – šuma – lovstvo. Postojeći odnosi uvelike otežavaju učinkovite i prirodne načine držanja zaštićenih životinja u njihovim staništima.

Značajna je uloga i Ministarstva kulture i Ministarstva zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, te nekih tijela drugih ministarstava Hrvatske Vlade, jer ovaj sustav ima biološki, gospodarski, kulturni i socijalni sadržaj. Vlada je osnovala i Agenciju za zaštitu okoliša i Fond za zaštitu okoliša i energetske učinkovitosti koji u okviru svoje djelatnosti predviđaju potpore programima koji se bave očuvanjem izvornih sorti i pasmina, te zaštitom ruralnih i tradicionalno antropogeniziranih prostora.

U zaštiti prirode sudjeluju i znanstvene i stručne institucije. Širu aktivnost imaju Prirodoslovno matematički fakultet i Šumarski fakultet, a usmjerenu na izvorne sorte i pasmine Agronomski fakultet, Veterinarski fakultet, Hrvatski

stočarski centar, Centar za reprodukciju u stočarstvu Hrvatske i Hrvatski zavod za sjemenarstvo i rasadničarstvo.

Zaključno možemo reći, da popriličan nered i neučinkovit sustav zaštite ugroženih pasmina moramo staviti u red. Osloboditi ga tekućih političkih i drugih nepotrebnih utjecaja. Možda bi svu aktivnost i sav novac trebalo usmjeriti osnivanjem "Hrvatskog nacionalnog udruženja za očuvanje gena gospodarski korisnih životinja". Njegovo formiranje ne zahtijeva dodatne novce, ni kadrove. Ono podrazumijeva asocijaciju uzgajivača i profesionalnih ustanova koje su kvalificirane za ovaj posao i koje su se dosadašnjom aktivnošću dokazale.